

यज्ञ-दीक्षा

छांदोग्य उपनिषदांत दीक्षांचा उल्लेख केलेला आहे. त्यात असं म्हटलं आहे, की त्याला तहान लागते; पण पाणी प्यायला मिळत नाही. भूक लागते; पण खायला मिळत नाही. त्याला खेळायचं असतं; पण खेळायला मिळत नाही. या त्याच्या दीक्षा आहेत. दीक्षेमध्ये कष्ट असतात. पण त्याने निर्धाराने जर या दीक्षा पार पाडल्या, तर तो जे खातो, जे पितो आणि जे खेळतो ते यज्ञातल्या प्रसाद सेवनाच्या तुल्यतेचं होतं.

ज्या वेळेला भूक आणि तहान लागते त्या वेळी या दोन्ही भावना इतर काही सुचू देत नाहीत. केव्हा एकदा खातो-पितो, असं होऊन जातं. पण अशा वेळीच अंगीकारलेल्या कार्यावर लक्ष केंद्रित करण्याची फार आवश्यकता असते. तेव्हा जर मनोनिग्रह साधता आला व हातातल्या कामावर लक्ष केंद्रित करता आले, तर ती यज्ञ दीक्षा होते. मग जेव्हा केव्हा खायला-प्यायला मिळेल ते खरंच तीर्थ आणि प्रसाद सेवन केल्यासारखंच असतं.

उपनिषदांत खेळाबद्दलचा असा उल्लेख पाहून मला नवल वाटलं. पण नुसते खेळच नव्हेत, तर साऱ्याच कलाकौशल्यालाही असाच मान दिला जाई. ज्या ज्या गोष्टीबद्दल आतून तीव्र ओढ असते तिच्यापासून दूर राहणं अनेक

वेळा लादलं गेलेलं असतं. पण त्यासाठी आपल्या इतर कर्तव्यांत कसूर करून भागत नाही. आपल्या प्रिय गोष्टीचा विरह हा यज्ञ-दीक्षा म्हणून स्वीकारावा लागतो. असं करता आलं तरच आपल्या कर्तबगारीला खरी झळाळी येऊ शकते.

खेळाडूंना स्पर्धा-सामने खेळण्यासाठी बराच प्रवास करावा लागतो. सामन्यांचा कालावधी खूप असला, तर योग्य सराव करण्यासाठी सुविधा मिळत नाहीत. परीक्षेची तयारी करत असलेल्या विद्यार्थ्यांना अभ्यासात अडचणी निर्माण होतात. अपघात, आजारपण, अनेक कौटुंबिक अडचणी ज्या लगेच दूर करता येणं शक्य नसतं अशा सर्व गोष्टी अभ्यासात, सरावात अडथळे निर्माण करतात. ही परिस्थिती यज्ञ-दीक्षा म्हणून स्वीकारायची, अशी उपनिषदांची शिकवण आहे.

अंजली भागवत, दीपाली देशपांडे, सुमा शिरूर या आपल्या नेमबाजीच्या त्रिकुटाने ही शिकवण इतकी उत्तम पचनी पाडलेली आहे, की त्यांचा खरोखरच अभिमान वाटावा. इतर सान्या खेळाडूंप्रमाणेच त्यांनासुद्धा असंख्य अडचणींना तोंड द्यावं लागलं आहे. पण आपल्या मनोनिग्रहाने त्यांनी सातत्याने आपल्या कामगिरीचा आलेख उंचावतच नेला आहे.

एका मोठ्या बॅडमिंटन खेळाडूला अपघात झाल्याने त्या वर्षी राष्ट्रीय अजिंक्यपदाच्या स्पर्धात भाग घेता आला नाही. आपण खेळू शकत नसल्याने ते खेळही पाहूच शकणार नाही, असं त्याचं म्हणणं होतं. त्याला यज्ञ दीक्षेची संकल्पना समजावून सांगायची होती. मी त्याला म्हटलं, तुझ्या आवडीच्या या खेळाला तू प्रेमपत्र लिहितो आहेस, असं समज आणि तिथे ये. ते खेळ पाहण्यानेसुद्धा तुझा खूप फायदा होणार आहे. तो खरंच आला आणि त्यालासुद्धा ही संकल्पना पटली-आवडली. अर्थात नंतरच्या स्पर्धातून त्याचा खेळ खूपच बहरला.

इतर सर्व क्षेत्रांतसुद्धा या यज्ञ-दीक्षेच्या संकल्पना खूप उपयोगी पडतात. प्रयोग करूनच बघा.

- भीष्मराज बाम

(‘मना सज्जना’ या पुस्तकातून)